

ZAHRA NIČNÍ ODBOJ 1939 – 1945

I. Čechoslováci na východní frontě

Hovoříme-li o čs. zahraničním odboji na Východě, zpravidla jím rozumíme a většinou i zůstaneme jen u otázek, které souvisejí se vznikem a činností čs. vojenských jednotek v SSSR: se vznikem 1. čs. samostatného praporu v SSSR a jeho bojem u Sokolova v březnu 1943; se vznikem 1. čs. samostatné brigády a jejím bojem u Kijsk v listopadu 1944; se vznikem 1. čs. armádního sboru v SSSR a jeho bojem v Karpatsko-dukelské operaci v září 1944 atd. Je jistě nesporné, že vznik a činnost čs. vojenských jednotek v SSSR předsta-

vuje nejdůležitější a nejvýznamnější složku čs. zahraničního ozbrojeného východního odboje. Taková představa však nevytahuje celou šíři a rozsah účasti Čechoslováků v aktivním ozbrojeném protifašistickém zápasu a ani bohatost jeho forem. Proto také chci v tomto stručném článku alespoň přehledně zachytit základní údaje a fakta o tom, kde všude, kdy, v jakém rozsahu a jakými formami příslušníci našich národů účastnili se antifašistického zápasu ať již na frontě, nebo v hlubokém týlu fašistických armád.

*

Po 15. březnu 1939 začali utíkat za hranice čeští a slovenští vlastenci zpravidla proto, aby se tam zapojili do aktivního boje za znovuzískání ztracené národní svobody a státní samostatnosti Československa. Toto hnutí, zpočátku živelné, dostává postupně stále více organizovanější charakter. Na čs. hranicích, ale prakticky i po celé Evropě, se vytváří pevná síť organizátorů z řad „amatérů“ i profesionálů čs. zpravodajské služby, která tuto činnost usměrňuje a řídí. Varšava, Budapešť, Bělehrad, Istambul, abych uvedl aspoň nejdůležitější města spojená s východním odbojem, tam všude vytvářela čs. zpravodajská služba ihned po 15. březnu své expozitury.¹⁾ Pomocí těchto

sítí se tisíce Čechů a Slováků dostává do Polska a odtud do Sovětského svazu, resp. na Západ — do Francie a Anglie.

Dosti již jsme četli o tom, za jakých okolností v září 1939 se dostala čs. vojenská jednotka, vytvořená v létě tohoto roku na území Polska, do Sovětského svazu. Mnohem méně je známo, že podstatná část jednotky spolu s některými polskými jednotkami přešla do Rumunska a že hlavní zásluhu na jejím vysvobození ze zajateckého tábora v Pitești — v němž byla internována na německý zákrok — má plukovník Píka.

Plukovník Píka působil totiž v Rumunsku již dříve — do roku 1937 — jako čs. vojenský přidělenec. Znal tudíž velice dobře poměry v Rumunsku, měl zde řadu přátel a známých i ve vyšších rumunských

1) Podrobnější údaje můžeme najít v knize J. Jablonického „Z ilegality do povstání“, str. 50, Bratislava 1989

kruzích a během své činnosti zde navázal úzkou a přátelskou spolupráci i s představiteli Sovětského svazu. V dubnu 1940 měl dokonce již odjet do Moskvy, kde měl organizovat československo-sovětskou zpravodajskou spolupráci. (Po obsazení Besarábie došlo k odložení jeho odjezdu i dalšího jednání o spolupráci.) Proto jej také Beneš již v květnu 1939 pověřil organizováním čs. odboje v Rumunsku, resp. na Balkáně. A jemu také patřil hlavní zásluha i za to, že se podařilo zachránit nejen z Rumunska, ale i z maďarských věznic desítky dalších čs. vlastenců a dopravit je přes Jugoslávii a Turecko do tvořících se čs. jednotek ve Francii.

Činnost čs. zpravodajské služby, činnost čs. odboje na východě vůbec i činnost jednotlivých čs. vlastenců se však ani v této době (do června 1941) neomezovala jen na pasivní formy odporu, na záchranu lidí apod.

Představitelé Sovětského svazu a odpovídající sovětské orgány nepřestali pochoptitelně ani po podepsání sovětsko-německého paktu ze srpna 1939 připravovat svou zemi a zvláště její ozbrojené síly na střetnutí s hitlerovským Německem. Jednou z forem této přípravy bylo i jejich úsilí o vybudování výkonné protiněmecké zpravodajské sítě na území Československa. V čele tohoto úsilí stál pracovník sovětského konzulátu v Praze Leonid Mochov—Medvěděv. S tímto cílem byla také ze Sovětského svazu do Československa vyslána řada čs. vlastenců — dobrovolníků (příslušníků tzv. Polského legionu či pracovníků zastupitelství různých čs. obchodních a jiných organizací).

V létě 1940, po porážce Francie, z podnětu Mochova a domácích představitelů čs. vojenského odboje došlo k obnovení československo-sovětského jednání o spolupráci. Sovětské představitelé měli především zájem o zpravodajskou spolupráci proti Německu; v průběhu jednání však hovořili i o možnosti organizovat na území SSSR čs. vojenské jednotky, jakmile k tomu nadejde vhodná doba.

Tato jednání probíhala ve velice složitých podmínkách a stěžejí mohla dosáhnout větších výsledků.

Sovětský svaz byl oficiálně vázán smlouvou s Německem. Proto dbal na to, aby tato jednání zůstala před nacisty utajena. Současně měl zájem také na tom, aby tato jednání zůstala utajena i před anglickými úřady, neboť vztahy sovětsko-anglické byly stále ještě velice napjaté. Na druhé straně čs. vláda i přes své zkušenosti z Michova byla svým srdcem i hlavou v Londýně „domá“. Navíc, Anglie byla

první a zatím jediná země, která uznala tuto prozatímní vládu, i když čs. vládě a zvláště pak prezidentu Benešovi bylo jasné, že po porážce Francie jediný Sovětský svaz je schopen zastavit vítězné tažení fašistických armád a jejich porážkou vytvořit podmínky k obnovení národní svobody a státní samostatnosti Československa. Benešovi bylo po zkušenostech z Mnichova jasné, že jejich trvalé zajištění není možné jednostrannou orientací na Západ, bez garance Sovětského svazu nebo dokonce proti němu.

Jednání byla komplikována i rozdílností třídně politických zájmů obou jednajících stran.

Přinesla však určité pozitivní výsledky a hlavně — vytvořila podmínky k rychlejšímu rozvinutí konkrétní spolupráce po 22. červnu 1941.²⁾

Koncem dubna 1941, po příchodu skupiny plukovníka Píky do Moskvy, mohl Píka předat sovětským orgánům několik závažných údajů, zvláště pak o přípravě Německa na přepadení Sovětského svazu, získaných čs. zpravodajskou službou. Jiný čs. zpravodajský důstojník, podplukovník Stoj, plnil pro sovětskou zpravodajskou službu řadu konkrétních úkolů v Jugoslávii i v Instambul. Další konkrétní úkol Píkovy skupiny, t. j. vytvoření zpravodajského „uzlu“ na čs. — sovětských hranicích k řízení přechodů čs. občanů do Sovětského svazu, se však pro krátkost času do 22. června nevedařilo splnit.

Čs. zpravodajská služba poskytla řadu důležitých informací i jugoslávským orgánům.

Málo známá je dosud i skutečnost, že řada čs. vlastenců se již v prvním období 2. světové války seznámila s diverzní činností proti dopravě, Dunaj a železniční spoje přes Balkán představovaly v té době pro Německo a jeho válečné přípravy neobyčejně důležité komunikace. Po nich totiž proudily do Německa zásoby nafty, benzínu, obilí a jiných produktů. A proto také proti těmto spojům soustředili svou pozornost vedoucí činitelé speciální anglické organizace pro vedení drobné války, tzv. SOE (Special Operation Executive).³⁾

V té době existovala mezi čs. a anglickými vojenskými orgány úzká spolupráce. Plukovník Píka ještě v době své činnosti v Rumunsku dal anglickým orgánům k dispozici řadu čs. vlastenců, zaměstnanců

2) Podrobnější údaje o těchto zajímavých otázkách viz časopis *Historie a vojenství* č. 3 a 5/1967, ve stati V. Kurala a J. Kréna „Ke stykům mezi čs. odbojem a SSSR (1939—1941)“.

3) Profesor Deakin, Velká Británie a evropské hnutí odporu, referát na mezinárodní konferenci v Miláně v březnu 1961.

Dunajské paroplavební společnosti, zaměstnanců české textilní továrny v Orsové na Dunaji i z dalších míst Rumunska, kteří se významnou měrou podíleli na organizování diverzní činnosti.

Po 22. červnu 1941, po přepadení Sovětského svazu fašistickým Německem a po vytvoření široké antihitlerovské koalice demokratických zemí a národů v čele se Sovětským svazem, Velkou Británií a USA se radikálně zlepšily i podmínky pro čs. odboj na Východě a zvláště pak pro čs.-sovětskou spolupráci.

Uzavřením čs. - sovětské dohody z 18. července 1941, se dostalo čs. vládě a prezidentu Benešovi v Londýně prvního oficiálního a bezvýhradného uznání jako jediným a suverénním představitelům Československé republiky a čs. odboje. O den později čs. vládu definitivně uznala i vláda Velké Británie.

V této dohodě vláda SSSR souhlasila s organizováním čs. vojenských jednotek na území SSSR. Vojenská úmluva mezi Vrchním velitelstvím SSSR a Vrchním velitelstvím československým, podepsaná o několik týdnů později — 27. září 1941, stanovila pak konkrétní podmínky pro organizování těchto jednotek.

Než se počátkem února 1942 začali sjíždět první dobrovolníci do přfuralského městečka Buzuluk, bylo nutné vyřešit mnoho nejrůznějších problémů — od získání přehledu o počtu rozmistěných čs. občanů na rozsáhlém území SSSR až po zajištění výstroje a výzbroje. A to je všechno za situace, kdy na Sovětský svaz dolehla hlavní tíha fašistického náporu a kdy jeho představitelé naléhali prostřednictvím plukovníka Píky — šéfa čs. vojenské mise v SSSR — na presidenta Beneše a MNO čs. vlády, aby byla především co nejdříve rozvinuta zpravodajská a diverzní spolupráce proti Německu. I když se tato spolupráce neobešla bez komplikací a překážek, její výsledky nejsou zanedbatelné.

Po 22. červnu mohl plukovník Píka předávat sovětským orgánům (i když ne soustavně a pravidelně, což nebylo jeho vinou) nejrůznější informace, získané čs. zpravodajskou sítí. Mohl jim např. sdělit velmi podrobné údaje o množství a charakteru válečných transportů, které projíždějí z Německa na východ přes území Československa a Rakouska po železnicích nebo po Dunaji. Čs. zpravodajské orgány plnily nebo se alespoň pokoušely splnit řadu konkrétních úkolů v Rumunsku, v Tu-recku, v Íránu a jinde, o něž je sovětské orgány požádaly. Rádioová korespondence mezi Pikou a čs. zpravodajskými orgány podává o tom více než dostatek důkazů.

Je ovšem také pravda, že generál Ingr a plukovník Moravec, i přes časté naléhání plukovníka Píky, odmítali dát souhlas k tomu, aby sovětské zpravodajské orgány nebo orgány čs. vojenské mise v SSSR mohly přímo odposlouchávat radiovou korespondenci domácí čs. zpravodajské sítě se zpravodajským ústředím v Londýně. To byl také jeden z důvodů, proč Píka z vlastní iniciativy organizoval i další akce — vysílání zpravodajských desantů do Československa.

Ještě před 22. červnem 1941 byla z čs. vojenské skupiny v Suzdal vyčleněna skupina tzv. „hvězdářů“, a to na základě rozhodnutí velitele skupiny pplk. Svobody a se souhlasem sovětských orgánů. Krátce po 22. červnu uskutečnily mezi nimi sovětské orgány nábor a z dobrovolníků pak vytvořily, vycvičily a na území Československa vysadily několik skupin se zpravodajskými a diverzními úkoly.

Existence a činnost všech těchto skupin neměla bohužel dlouhé trvání a záhy skončila většinou velice tragicky v nacistických věznicích, v koncentracích a na popravištích. Na několik členů těchto skupin čekala smrt již v okamžiku jejich vysazení.

O vzniku a činnosti čs. vojenských jednotek v SSSR existuje již rozsáhlá (memoárová i odborná) literatura. Proto se omezím jen na základní údaje.

Po několikaměsíčním výcviku v Buzuluku, 30. ledna 1943, opouští **čs. samostatný prapor v SSSR**, pod velením podplukovníka Svobody, nádvorní kasáren. Následuje přesun po železnici na Valuke a odtud pěším pochodem do Charkova, vzdáleného „jen“ 350 km. A konečně, 8. března 1943 a v dalších dnech, prodělává prapor již první bojový křest při obraně Sokolova v sestavě svazku 3. tankové armády generálporučíka Rybalka.

O několik týdnů později, jakoby se historie vzniku **1. čs. samostatného praporu v SSSR opakovala**. Na zasedání smíšené československo - sovětské komise dne 29. IV. 1943 generál Žukov - zplnomocněnec pro výstavbu čs. vojenských jednotek v SSSR — oznámil plukovníku Píkoví a plukovníku Svobodovi, že vrchní velitelství Rudé armády schválilo jejich žádost, aby na území SSSR byla organizována **1. československá pěší brigáda**. Její základ vytvořil 1. čs. samostatný prapor v SSSR a záložníci se již 10. května setkali v Novochopersku, kde se brigáda připravovala na své úkoly. Po několikaměsíčním výcviku, 30. září 1943 více než 3 000 příslušníků 1. čs. samostatné brigády v SSSR odjíždí na frontu, kde se již koncem října a po-

čátkem listopadu účastní v rámci 38. armády generálplukovníka Moskalenka bojů u Kyjeva o Kyjev.

V době, kdy 1. čs. samostatná brigáda v SSSR bojovala u Kyjeva, bojovali již na východní frontě se zbraní v ruce i další tisíce československých vlastenců, zvláště na území Sovětského svazu a Jugoslávie.

Tisova vláda slovenského státu, poslušná pokynů svých nacistických ochránců, poslala své vojáky do protisovětské války. Byly to zvláště tzv. zajišťovací divize na Ukrajině a tzv. rychlá divize, později reorganizovaná na 1. pěší divizi. Slovenští vojáci však záhy začali dávat najevo své skutečné smýšlení a již během roku 1942 začínali rozmnožovat řady sovětských partyzánů. Později, v roce 1943, přechody jednotlivců změnily se v přechody celých skupin a jednotek. Za všechny uvedu jeden příklad.

V květnu 1943, po předchozí několika-měsíční spolupráci, přešla k partyzánům skupina příslušníků zajišťovací divize v čele s kapitánem J. Nálepky. Již 18. května 1943 v osadě Karteniči, okres Lelečice na Ukrajině, při hlavním štábu Sjednocených partyzánských oddílů žito-mírské oblasti — kterému velel generál-major Saburov — byl založen **Čs. partyzánský oddíl kapitána J. Nálepky — Rjepkina**. Z celkového počtu 56 příslušníků oddílu bylo 48 Slováků. Kapitán Nálepka se pak o několik měsíců později stal po nadporučíkovi Jarošovi druhým čs. občanem, jemuž byl udělen titul hrdina SSSR — poté, když 15. listopadu 1943 v boji o město Ovruch položil svůj život.

Během roku 1943 bojovalo v řadách sovětských partyzánů již několik set slovenských vojáků na Ukrajině a Bílé Rusi, na Krymu i v oděských katakombách. Další tisíce slovenských vojáků přeběhly buď jednotlivě, nebo i v celých jednotkách k sovětské armádě. K největší akci tohoto druhu došlo koncem října 1943, kdy za dramatických okolností přešlo k Rudé armádě více než 2 000 vojáků 1. pěší divize. Ti pak tvořili základ později organizované 2. čs. samostatné paradesantní brigády v SSSR.

Nejrozsáhlejší byla ovšem účast Čechů a Slováků v jugoslávském partyzánském hnutí, které se začalo cívědomě rozvíjet již několik dnů po přepadení Jugoslávie v dubnu 1941. (Tam totiž již dlouhá desetiletí žila dosti početná česká a slovenská menšina v Slavonii — v Chorvatsku a ve Vojvodině — v Srbsku).

Z počátku bojovali Češi a Slováci roztroušeni v jednotlivých partyzánských jed-

notkách. 3. května 1943 vydalo však velitelství III. operační zóny (na pokyn Hlavního štábu národně osvobozenického vojska a partyzánských oddílů v Chorvatsku) rozkaz, jímž byl založen 1. čs. prapor III. operační zóny. Podnět k tomuto kroku vyšel z řad našich krajanů. O několik měsíců později, 26. října 1943, na lesní mýtině poblíž slavonské vesnice Bučje, vyslechlo téměř 300 Čechů a Slováků další rozkaz, jímž byla založena **1. čs. brigáda Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii**. Později, počátkem roku 1944, byla brigáda reorganizována, stala se číste československou jednotkou a její řady se postupně rozrostly až na 1200 mužů. O jejím bojovém nasazení podává určitý obraz i skutečnost, že na 700 příslušníků položilo své životy v prostorách Jugoslávie.

11. listopadu 1944 byla ve Vojvodině organizována **1. slovenská dobrovolnická brigáda**, jejíž základ tvořil původní prapor „Jánošík“. Brigáda byla pak součástí 51. úderní divize III. jugoslávské armády. Dosáhla postupně asi 2 300 bojovníků, přičemž dalších asi 2 000 Slováků bojovalo v řadách ostatních partyzánských jednotek ve Vojvodině. Počátkem března 1945 se brigáda zúčastnila i těžkých bojů při zdolávání německého předmostí na Drávě u Bolmanu.

Záměr, vytvořit z obou těchto jednotek čs. divizi Národně osvobozenické armády Jugoslávie, vzhledem ke složitosti situace a rychlému spádu událostí koncem války se již nepodařil.

Konečně, vraťme se ještě jednou k čs. vojenským jednotkám v SSSR. Jejich rozsah, tempo výstavby i vojenský a politický význam rostly úměrně tomu, jak se východní fronta přibližovala k hranicím Československa.

Ještě v první polovině září 1943 navrhl generál Žukov plukovníku Píkovu postavit v SSSR čs. letku stíhacího letectva z pilotů, kteří by byli vysláni od čs. leteckých jednotek ve Velké Británii. Krátce poté, 5. října 1943, mohl již Píka podat generálu Žukovovi oficiální žádost o povolení organizovat na území SSSR čs. leteckou jednotku. V polovině února 1944 odjela skupina čs. letců z Anglie a po téměř dvouměsíční namáhavé cestě přijela do Moskvy. V polovině dubna zahájila výcvik a 22. května 1944 vydal velitel 6. náhradní letecké brigády plk. Šumov rozkaz o zformování **128. čs. stíhací perutě**. Jejím velitelem se stal štábní kapitán František Fajtl. Protože v té době končili svůj výcvik v sovětské pilotní škole ve Vjaznikách a ve škole pro

letecké mechaniky ve Volsku vybraní příslušníci čs. pozemních jednotek v SSSR, generální štáb vzdušných sil sovětské armády rozhodl spojit **128. čs. samostatnou peruť** s touto skupinou a vytvořit **1. čs. stíhací letecký pluk**. 20. července se pluk přemístil blíže k frontě, na letiště v Proskurově, a od 4. srpna čekal v plné bojové pohotovosti na rozkaz k prvnímu bojovému nasazení.

Prakticky současně s 1. čs. stíhacím plukem vzniká v SSSR i další speciální vyšší jednotka — **2. čs. samostatná paradesantní brigáda**. 9. ledna 1944 přijely do Jefremova první slovenští vojáci a důstojníci. V následujících dnech přijely transporty s příslušníky náhradního praporu z Buzuluku, většinou zakarpatskými Ukrajinci. O něco později začali přicházet i Volynští Češi z prostorů, osvobozených počátkem roku 1944 Rudou armádou. 22. dubna 1944 uskutečnila paradesantní brigáda své závěrečné cvičení a 30. dubna 1944 zahájila přesun směrem k frontě — do Proskurova.

Dislokování obou těchto jednotek v přífrontovém pásmu v Proskurově nebylo jistě náhodné, nýbrž úzce souviselo s dalším vývojem a posláním čs. vojenských jednotek v SSSR.

Nové možnosti náboru dobrovolníků do čs. jednotek počátkem roku 1944 vytvářely předpoklady k jejich rozšíření.

Zasedání československo-sovětské smíšené komise 1. dubna 1944 rozhodlo o rozšíření čs. pozemních jednotek v SSSR na armádní sbor. Právním podkladem jeho organizace se stalo „Memorandum...“ Lidového komisariátu obrany SSSR z 10. 4. 1944. Navazovalo na vojenská jednání, k nimž došlo v prosinci 1943 za pobytu presidenta Beneše v Moskvě a odráží celkovou koncepci výstavby čs. jednotek, jak vykrystalizovala počátkem roku 1944.

Během května až srpna 1944 vyrostl pak v prostoru Černovic **1. čs. armádní**

sbor v SSSR o čtyřech brigádách (z toho jedna tanková) a s dalšími sborovými jednotkami. Koncem července 1944 bylo ve sboru již více než 16 000 lidí. Jeho velitelem jmenovalo MNO plukovníka Kratochvíla, který byl v první polovině září vystřídán velitelem 1. brigády, plukovníkem Svobodou.

Svíj bojový křest prodělal sbor v rámci 38. armády generálplukovníka Moskalenka v průběhu Karpatsko-dukelské operace, zahájené 8. září 1944 na pomoc Slovenskému národnímu povstání.

Ve Slovenském národním povstání dostal bojovou příležitost i 1. čs. stíhací pluk v SSSR, který již od 17. září po přistání na povstaleckých letištích úspěšně plnil své úkoly. Obdobně i 2. čs. samostatná paradesantní brigáda, která po svém bojovém vystoupení na Dukle byla vysazena koncem září a počátkem října na Slovensko. Patřila nesporně mezi nejlepší jednotky povstalecké armády.

Další osudy 1. čs. armádního sboru jsou pak spojeny s přímými boji při osvořování Československa — od Dukly, přes Ondavu k Liptovskému Sv. Mikuláši a dále směrem k Praze.

V několika větech chci zaznamenat ještě některé skutečnosti.

Především to, že 7. prosince 1944 sdělil zplnomocněnec sovětské vlády generál Beljanov generálu Pfkovi, že vrchní velení Rudé armády se rozhodlo postavit 1. čs. smíšenou leteckou divizi o třech leteckých plucích. Krátce poté začaly v Przemyslu její formování a výcvik. Stejně tak jako čs. tanková brigáda zúčastnila se tato divize některých bojů na území Polska, zvláště však bojů o Ostravu. Bylo by také nespravedlivé, kdybychom zapomněli na předcházející úspěšné boje čs. dělostřelců, kteří se zúčastnili úspěšné průlomové operace u Jasla v lednu 1945 v sestavě 38. armády generálplukovníka Moskalenka.

Co říci závěrem? Snad jen znovu zdůraznit, že jsem v tomto stručném článku uvedl několik základních údajů, které mají pomoci čtenáři vytvořit si alespoň hrubý obraz o rozsahu účasti čs. vlastenců v ozbrojeném protifašistickém zápasu na hlavní, východní frontě druhé světové války. A to tím spíše, že takový celkový obraz v naší literatuře stále ještě postrádáme.